

Het is me al snel duidelijk: een bedrijfsportret over tuinbouwbedrijf 't Leeuweriksveld kan niet voorbijgaan aan de sociale driegeleding. Keer op keer – bij elk onderwerp – brengen initiatiefnemers Wouter (45) en Kathinka (44) Kamphuis het gesprek op hun grote inspiratiebron: Rudolf Steiner's visie op de inrichting van de samenleving. *Tekst en foto's:*

Andries Palmboom

Tuinbouwbedrijf 't Leeuweriksveld

'De weg bereiden tot de tijd rijp is'

"Als je grond alleen ziet als dood substraat en niet als wezen, dan mis je de essentie"

We lopen over het kale, bevroren land. Op de boerenkool en de spruitkool ligt een laag sneeuw. "Het is best goede grond, dalgrond", legt Wouter uit. "Toen we hier vier jaar geleden begonnen, wezen de bodemanalyses uit dat er geen resten van bestrijdingsmiddelen in zaten. In zoverre viel het omschakelen best mee. Toch was deze grond heel anders dan wat ik gewend was van de biologische gronden waar ik eerder op boerde."

Wat is dan het verschil?

Wouter: "De grond maakte een lege, uitgelopen indruk. Ik denk dat het vooral kwam, doordat hier jarenlang gangbare varkensdrijfmest gebruikt is. Ik was meer vitaliteit gewend. Inmiddels is het flink verbeterd."

Hoe is in dat verband jullie preparatengebruik?

"Die gebruiken we vol overtuiging. Daarbij lukt toepassing van het hoornkoemestpreparaat ons het beste, omdat je daarmee in één keer al het land besproeit. De compostpreparaten passen we ook altijd toe. Het kiezelpreparaat is lastiger. Dat sproei je namelijk per gewas in de rijpingsfase. Wij hebben zoveel kleine teelten, dat dit heel bewerkelijk

is. Overigens betrekken we geïnteresseerde klanten bij het preparaten maken, het roeren en het sproeien."

Welk effect nemen jullie waar?

"Een onomstotelijk aanwijsbaar effect hebben we nog niet waargenomen. Maar ik heb vertrouwen in Rudolf Steiners praktische aanwijzingen. Kijk eens naar wat voor goeds hij teweeg heeft gebracht op gebied van onderwijs, kunst, geneeskunst en sociale driegeleding! Sowieso merk ik dat er een goede sfeer ontstaat door het werken met de preparaten en ik merk dat onze groente goed smaakt."

Kathinka vult aan: "Volgens mij hebben de preparaten invloed op een andere laag dan het direct waarneembare. Wij willen 'het levende' verzorgen en ontwikkelen. Dáár gaat het om en dáárom gebruiken we preparaten. Als je - zoals in de gangbare landbouw - grond alleen ziet als dood substraat en niet als wezen, dan mis je de essentie."

Landbouw, muziek, sociale kunst

't Leeuweriksveld bij Emmen is een jong BD-bedrijf. Dit ging eraan vooraf:

(1986-1994) Tijdens zijn studietijd in Wageningen ontdekt Wouter BD-landbouw en sociale driegeleding en besteedt er een vrij doctoraal aan. Geïnspireerd door onder andere Jan Diek van Mansvelt, Mouringh Boeke en Heidjer Reetz gaat hij na zijn studie met Heidjer samenwerken op de Riephof, een BD-boerderij op de Lüneburger Heide van 80 ha. (1989-1991) Kathinka doet de landbouwpraktijkopleiding op de Dotenfelderhof.

(1992-1997) Ze volgt een muziekstudie in Hamburg. Beide beroepen beïnvloeden elkaar: de landbouw zet je met de voeten op de grond, de muziek is een heel sociale kunst en helpt om speelser naar productie-werk te kijken. Wouter en Kathinka ontmoeten elkaar op de Riephof.

(2000-2002) Op de Wilhelminahoeve (80 ha klei in St. Philipsland) is Wouter de akkerbouwer en aspirant-vennoot. Dit bedrijf was kort daarvoor door een particulier aan Loverendale overgedragen, waarbij de

grond en gebouwen werden ondergebracht in een stichting. Dat sloot aan bij het idee uit de driegeleding dat productiemiddelen geen koopwaar zijn. Toch vormde de structuur voor Wouter een belemmering voor de overname, omdat er om fiscale redenen een compromis was ingebakken.

(2002-2004) Wouter werkt in Kampen in de agrarische bedrijfsverzorging, als uitzendkracht, puur voor brood op de plank. Maar het is ook erg leerzaam.

Vrijheid in het culturele leven

In 2004 hoorden Wouter en Kathinka over een bijzonder initiatief in Emmen. Bij de vrijeschool ging onderwijs van start aan zowel Nederlandse als Duitse kinderen. Dankzij de 'Grensoverschrijdende Europese Samenwerking' viel het experiment noch onder de Duitse, noch onder de Nederlandse onderwijswetgeving. Wouter: "Dankzij dit wetgevingsvacuüm kon hier daadwerkelijk onderwijs ingericht worden volgens het principe van de sociale driegeleding: vrijheid in het culturele leven. Daar wilden we bij zijn, zeker nu onze kinderen in de schoolleeftijd kwamen."

In het kielzog van deze beslissing ging Wouter op zoek naar BD-emplooi bij Emmen. Zonder kapitaal kom je dan niet ver, maar hij kon grond huren voor tuinbouw bij een biologisch melkschapenbedrijf in Dalen. Later kwam de kans om een biologisch abonnementsbedrijf in Orvelte te huren met 200 vaste abonnees. Na twee jaar - het aantal abonnees was gegroeid naar 300 - werd dit bedrijf hun te koop aangeboden, maar de prijs was te hoog. Grond en gebouwen werden vervolgens buiten het biologisch circuit te gelde gemaakt. Familie Kamphuis moest begin 2009 vertrekken.

Wat nu?

In augustus 2008 wisten Wouter en Kathinka alleen *dat* ze het bedrijf wilden voortzetten, maar *waar*? Op een dag zocht Wouter bij Emmen een gepensioneerd boer op van wie hij machines kon overnemen. "Ik reed het erf op en dacht meteen: 'Wat een perfecte locatie!'. Voor de boer bleek eventuele bedrijfsovername een welkom gespreksonderwerp. Dat zat al snel goed. De volgende hobbel was het bekostigen van de overname, want eigen kapitaal hadden we niet. Toen hebben we een bijeenkomst belegd met onze abonnees en zij reageerden hartverwar-

mend. Ze juichten de verhuizing toe, want anders zouden zij het zonder hun vertrouwde groente-abonnement moeten stellen."

Er zat nog wel een complicerende factor bij. In Orvelte had alle afzet een EKO-keurmerk. Door te verhuizen naar grond die nog omgeschakeld moest worden, zou de afzet twee jaar moeten wachten op een keurmerk. Zou dat voor de abonnees acceptabel zijn? Vrijwel allemaal stemden ze ermee in. "Blijkbaar hadden ze vertrouwen in ons. Een aantal abonnees wilde ons achtergestelde leningen verstrekken. Daarmee namen ze het grootste risico voor de bank weg, zodat die de verdere financiering aandurfde. De abonnees vormden dus de sleutel voor de succesvolle verhuizing."

Eigendom neutraliseren

Zo komt het dat Wouter en Kathinka alweer hun vierde teeltseizoen achter de rug hebben op 't Leeuweriksveld. De klantengroep heeft vooral ten tijde van de verhuizing allerlei hulp geboden, onder andere bij het opstellen van het bedrijfsplan. Trots laat Wouter op het erf de kap-schuur zien. "We hebben hem vorig jaar zelf gebouwd uit tweedehands

materialen met hulp van vrijwilligers uit onze klantenkring."

Ook dit is dus een mooi voorbeeld van klantenparticipatie. Wouter en Kathinka zijn blij met deze hechte samenwerking. Alleen de juridische vorm voldoet nog niet aan hun ideaalbeeld van eigendomsverhoudingen. Het hele bedrijf, de grond en de gebouwen (dus ook de nieuwe kapschuur) zijn nu het persoonlijk bezit van Wouter en Kathinka. Liever zouden ze zien dat grond en gebouwen neutraler – dus niet als privé-bezit – waren ondergebracht in het kader van het algemeen belang, bijvoorbeeld in een stichting.

Wouter: "Daar zijn we nog niet uit. We hebben gesprekken gevoerd met Stichting Grondbeheer en met Stichting Sleipnir (zie kader). Maar het is echt complexe materie. Daarom gaat het maar langzaam verder. Het beste zou zijn om met meer boeren samen iets in richten."

Ziel van het bedrijf

Laag winterzonlicht schijnt het varkenshok binnen, maar dat is voor de drie varkens niet uitnodigend genoeg om naar buiten te komen. Dus klimmen Wouter en Kathinka over het hek. Het levert een mooi plaatje op.

Die paar dieren – dat kan toch niet uit?

"Economisch gezien klopt dat, maar economie is niet de essentie van BD. Voor ons geldt dat dieren er gewoon bij horen. Ze vormen de ziel van het bedrijf. We hebben wat kleinvee en geiten – als grasmaaiers. Binnen enkele weken breiden we de veestapel uit met enkele koeien, zodat we in onze eigen mestbehoefte kunnen voorzien. Het vlees van de varkens en de koeien wordt dan verkocht in onze boerderijwinkel." Een fraai gevormde deur geeft toegang tot de boerderijwinkel. Het is

Sociale Driegeleding

	Samenlevingsgebied	Kern-waarde	Persoonlijke relaties	Geld	Organisatie-vorm
Cultureel leven	Opvoeding, kunst, wetenschap, religie	Vrijheid	Ontwikkelen: Ik verbind me (samen met anderen) aan een doel	Schenkgeld	Stichting
Rechtsleven	Wetten, regels, afspraken	Gelijkheid	Samenleven: Afspraken waarbij ik betrokken ben	Leengeld	Vereniging
Economisch leven	Productie, distributie, consumptie	Broederlijkheid; solidariteit	Produceren, consumeren: Ik voorzie in mijn eigen en andermans behoeften	Koopgeld	BV, VOF, Maatschap, etc.

De sociale driegeleding ziet de samenleving als een organisme, waarin drie gebieden te onderscheiden zijn, zoals in dit schema is aangegeven. Stichting Sleipnir, die in dit artikel wordt genoemd, is vanuit deze visie opgericht om bedrijfskapitaal te neutraliseren. Hiermee bedoelen de initiatiefnemers dat het vermogen van een onderneming geen persoonlijk eigendom blijft, maar gemeenschappelijk eigendom wordt. Zo voorkomen ze dat ondernemers een bedrijf teveel als hun persoonlijk eigendom gaan beschouwen. In- en uittreden van ondernemers wordt hierdoor eenvoudiger en menselijke vermogens (ondernemerscapaciteiten) kunnen zwaarder wegen dan financiële vermogens. Daarmee is de continuïteit van een onderneming gediend. In Sleipnir werken ondernemers uit zes bedrijven samen. Sleipnir fungeert als gemeenschappelijke stille vennoot. Zie www.stichtingsleipnir.nl

een kleine volwaardige natuurvoedingswinkel met alle basisbehoeften. Groenten zie ik tot mijn verbazing niet. Maar dan wijst Kathinka mij op de deur van een koelcel. De uitgebreide uitstalling van prachtige groenten en fruit verrast mij. Als hieruit wekelijks de groenteabonnementen worden samengesteld, dan valt te begrijpen dat 't Leeuweriksveld zoveel tevreden abonnees kent! En dat men er een ritje van 5 km vanuit Emmen voor over heeft om hier de boodschappen te doen. Ooit rode raapstelen gezien? En voetbal-grote koolrabi (ras Superschmelz)?

Warm vertrouwen

Het nieuwe dak van de schuur rust op de sympathieke oorspronkelijke constructie van vijftig jaar oud, die bestaat uit robuuste stammen – rechtstreeks uit het bos. In de schuur staan de rollerband en stapels lege kisten. Hier worden iedere week 300 groenteabonnementen ingepakt, die vervolgens in twee routes worden verdeeld over veertig afzetpunten en depots in Oost Drenthe. Een klein deel van de producten gaat naar collega's en groothandel.

Bij de pakketten zit een nieuwsbrief om de verbinding met de abonnees te onderhouden. Wouter: "Dat waarderen ze. Ze proeven onze groenten en zijn er tevreden over. Door de nieuwsbrief leren de klanten ook nog onze ideeën en intenties kennen. Zo ontstaat 'warm' vertrouwen, waar geen keurmerk tegenop kan. Een keurmerk kan nooit ter vervanging dienen van de eigen oordeelsvorming. Je kunt je vertrouwen wel uitbesteden aan de overheid, maar je krijgt er alleen papieren garanties voor terug en een hoop bureaucratie die nergens toe leidt. Zulke garanties vind ik oneigenlijk. Daar is de overheid niet voor. Het beste zou zijn als er een goed georganiseerde consumentengeleding is die de controles doet: dat zijn de belanghebbenden."

99% transpiratie–1% inspiratie

Wouter en Kathinka zijn gegrepen door enerzijds het ideaal van de driegeleding en anderzijds het BD-ideaal. 't Leeuweriksveld laat zien hoever ze er al mee zijn, maar ze zouden er graag alles van realiseren! Ze komen behoorlijk principieel over. Een paar keer hoor ik Wouter verzuchten dat het dagelijkse werk zoveel tijd opslokt en dat er maar weinig ruimte over is om sociale driegeleding verder te ontwikkelen. "Het is 99% transpiratie en 1 % inspiratie."

Klinkt daar teleurstelling in door?

't Leeuweriksveld

Wouter & Kathinka Kamphuis
Wilhelmsweg 69 (tevens boerderijwinkel)
7814 VE EMMEN (Wilhelmsoord)
www.leeuweriksveld.nl

Oppervlakte: 2,4 ha eigendom, 3 ha pacht
Medewerkers: 1,5 fte betaald, vrijwilligers
Teelten: ca. 50 tuinbouwteelten voor ca. 300 abonnees

Vruchtwisseling:

1 graan met grasklaveronderzaai;
2 grasklaver;
3 prei;
4 kool (diverse soorten);
5 overige groentesoorten;
6 aardappels

Veestapel: 3 varkens, 2 geiten, koppel kippen en eenden

Grondsoort: zand (dalgrond)

"Helemaal niet! We zijn ons ervan bewust dat we geduld moeten hebben met onze idealen. We maken daar 'praktisch idealisme' van, wat betekent dat we compromissen sluiten en dat er slechts kleine stapjes gezet kunnen worden."

Dat klinkt dan weer als 99% transpiratie–mèt–inspiratie?

"Wat er echt nodig is, is een beweging die de moed en de kracht heeft om bestaande wetgeving aan zijn laars te lappen. Voorlopig moet je accepteren dat die er nog niet is, maar het is de kunst om je tegelijkertijd te blijven identificeren met het ideaal. In ieder geval blijven wij onszelf ontwikkelen in sociale driegeleding – op kleine schaal in een studiegroep. Ik zie het zo: in stilte wordt eerst de weg bereid, tot de tijd rijp is." 🌱